

Deze situatie is, althans in de Nederlandse Hervormde Kerk tot in de Tweede Wereldoorlog zo gebleven. Zonder officiële band met de Kerk werkten enkele organisaties aan zending onder Israël. In 1941 werden bedoelde verenigingen door de Duitse bezetters verboden. De zendingsman H. Kraemer nam toen het initiatief tot de oprichting van een hervormde Raad voor de verhouding van Kerk en Israël; het werk was hiermede *kerkelijk* geworden, de doelstelling gericht op het *gesprek, de dialoog* met Israël³.

De kerken uit de Afscheiding (1834) werkten sinds 1875 in kerkelijk verband met een 'Commissie voor de Zending onder Israël'. In de (met de kerken uit de Doleantie 1886) verenigde Gereformeerde Kerken werd het werk van deze commissie voortgezet binnen een Deputaatschap; de huidige Christelijke Gereformeerde kerken vingen zendingsarbeid aan in 1931.

De recent verschenen boeiende en aangrijpende studie van Hans Jansen, *Christelijke theologie na Auschwitz*. Deel 1 Theologische en kerkelijke wortels van het antisemitisme (Boekencentrum, 's-Gravenhage 1981), wijdt enkele uitvoerige paragrafen aan de relatie Christendom-Jodendom in Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw, blz. 171-189⁴. Behandeld worden de ontwikkeling van het theologisch en kerkelijk anti-judaïsme, het filosemitisme en de piëtistische zending onder de Joden (vnl. in Duitsland). Deze laatste zendingsactie heeft én via het werk van de Hernhutters én via de omweg van Engeland invloed geëxerciseerd op negentiende eeuwse kringen in Nederland. Maar over Nederland in de negentiende eeuw rept Jansen met geen woord, slechts vermeldt hij een enkel expliciet antisemitisch blaadje, blz. 203. Vooral de situaties in Frankrijk en Duitsland komen bij Jansen in het vizier. Nederland is als het ware een onbeschreven blad, terwijl ook hier ijverig is gediscussieerd over de plaats der Joden in de Nederlandse samenleving, de theologie ook hier moest nadenken over de verhouding tot Israël, we in de pers en de letterkunde een weerslag vinden van de toen heersende opinies, er een 'zendingsactie' onder

3. Beknopt zijn enkele lijnen geschetst in: A. J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795*. (Kampen 1974, blz. 317v.) De andere handboeken zwijgen nagenoeg over de zending onder Israël. Over de Joden zending in het algemeen: A. de Kuiper, *Israël tussen zending en oecumene*. Wageningen, [1964], blz. 98-120.

4. In het *Documentatieblad Nadere Reformatie* zijn in de afleveringen 3 en 4 van de vijfde jaargang (1981) de teksten opgenomen van een tweetal lezingen gehouden op de themadag 'De Nadere Reformatie en de Joden', op 23 mei 1981 te Rotterdam georganiseerd door Lindenberg's Boekhandel.